

Marta Komorska
Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie
Anna Mazur
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Paweł Wiśniewski
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Przemoc w rodzinie w percepcji młodzieży szkolnej w gminie Janów Lubelski

Wprowadzenie

Współczesna rodzina stanowi przedmiot zainteresowania nauk społecznych, jak i pozostaje w obszarze troski polityki społecznej. Zainteresowanie to wynika z faktu przeobrażeń dokonujących się w aspekcie globalnym, które bezpośrednio i pośrednio dotyczą też polskich rodzin. Obecnie jesteśmy obserwatorami takich zjawisk, jak: zmiany sty-

łów życia rodziny i tradycyjnych funkcji rodziny, ubożenia rodziny, liberalizacji norm współżycia rodzinnego, uzależnień członków rodziny czy przemocy wewnątrzrodzinnej. Ten ostatni problem w dzisiejszej Polsce występuje wciąż w niepokojącej skali, a zasadniczą kwestią staje się uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jak wyeliminować to zjawisko i ochronić przed nim osoby zagrożone. Przemoc dotyka rodzin o różnym statusie społecznym i bez wątpienia należy ją zaklasyfikować do kategorii zachowań szkodliwych społecznie.

Osoby doznające przemocy, w tym zwłaszcza dzieci, mają zamknięty dostęp do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, przez co nie mogą korzystać z wszystkich dostępnych praw i możliwości rozwoju, co pogłębia ich bierność i izolację. Pierwszym krokiem w skutecznej walce z przemocą jest trafne rozpoznanie skali zagrożeń z nią związanych, tak w rodzinie, jak i w innych środowiskach. Badania własne przeprowadzone w 2015 roku wśród uczniów dotyczyły wskazania poziomu zagrożenia przemocą w rodzinie na terenie gminy Janów Lubelski. Badania zakończono opracowaniem raportu badawczego z wnioskami i rekomendacjami dotyczącymi pracy profilaktycznej i wychowawczej z dziećmi i młodzieżą. Niniejszy artykuł uwzględnia tylko wybrane elementy raportu i analizowanych zagadnień.

Ogólna charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie

Na zjawisko przemocy w rodzinie można patrzeć z różnych punktów widzenia, przyjmując perspektywę indywidualną, systemową lub społeczną. Perspektywa indywidualna to spojrzenie przez pryzmat osoby doświadczającej przemocy lub przez pryzmat sprawcy. Perspektywa systemowa to ukazanie możliwych form wsparcia dla osób uwikłanych w przemoc oraz opis metod wsparcia. Perspektywa społeczna zaś to

odbiór społeczny zjawiska przemocy domowej, postawy członków lokalnej społeczności wobec aktów przemocy, prospołeczność obywateli, czynniki mogące sprzyjać przemocy lub ją usprawiedliwiać.

Znaczenie problemu przemocy w rodzinie wynika z faktu, iż to właśnie rodzina jest najważniejszym środowiskiem w życiu człowieka: kształtuje jego osobowość, system wartości, światopogląd, styl i sposób życia. Ogromną rolę odgrywają tu relacje pomiędzy rodzicami, które winny być oparte na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i miłości. Jeśli w tej sferze występują trudności, role wewnątrzrodzinne ulegają zaburzeniu, a w konsekwencji następuje stopniowa dezorganizacja życia rodzinnego. Występują problemy w wypełnianiu podstawowych funkcji, łamane są zasady, a postępowanie poszczególnych domowników staje się coraz bardziej destrukcyjne, niezgodne z normami moralnymi, społecznymi i prawnymi.

Sam problem przemocy jest przedmiotem badań interdyscyplinarnych, a zainteresowanie socjologów, pedagogów i psychologów tą kwestią pozwala na opracowanie całościowych i spójnych analiz zarówno w zakresie pojęciowym, jak i analizy przebiegu samego procesu. W literaturze przedmiotu znajdujemy wiele definicji przemocy, a do najczęściej wykorzystywanych należy definicja, w której przemoc określono jako „jeden z głównych, obok groźby środków przymusu, polega na użyciu siły fizycznej, przez jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakiejś osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucenie władzy”¹. Do przemocy zaliczamy więc wszystkie formy ataku, kontro-

¹ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2004, s. 167.

li, nadzoru zachowania o instrumentalnym i zamierzonym charakterze, których celem jest zniewolenie ofiary, jak i wyeliminowanie jej niezależnych działań i myśli, które to sprawca podporządkowuje sobie.

Mówiąc o zjawisku przemocy wewnątrzrodzinnej i sposobach przeciwdziałania jej, a także pomocy ofiarom i sprawcom, konieczne jest na wstępie zdefiniowanie najważniejszych pojęć związanych z tym zagadnieniem. Najczęściej stosowana definicja przez osoby zajmujące się pomocą ofiarom określa przemoc domową jako działanie lub zaniechanie dokonywane w ramach rodziny przez jednego z jej członków przeciwko pozostałym, z wykorzystaniem istniejącej lub stworzonej przez okoliczności przewagi siły lub władzy, godzące w ich prawa lub dobra osobiste².

W literaturze przedmiotu znajdujemy opis kilku zasadniczych rodzajów przemocy, m.in. fizycznej, psychicznej, seksualnej, ekonomicznej czy zaniedbywania. Przez pierwszą z nich – przemoc fizyczną – rozumie się celowe zadawanie bólu ze strony sprawcy, w którym to ofiara odbiera wszystkie ataki. Przymus fizyczny jest często bolesny, a połączony z podejmowaniem działań czy decyzji dla ofiary niekorzystnych, wzmaga dodatkowo ból psychiczny³. Przemoc fizyczną możemy zaobserwować w dwóch postaciach: czynnej, gdy dochodzi do wszelkich form fizycznej agresji, zadawania ran, popychania, i biernej, która przejawia się w różnych formach zakazu, nakazu, świadomego tworzenia sytuacji zagrożenia, stanowiących jednocześnie zagrożenie fizyczne, np. zakaz korzystania z toalety.

Przemoc psychiczną można nazwać emocjonalnym gwałtem, a w literaturze anglojęzycznej określana jest ona także jako „morderstwo duszy”. Przemoc psychiczna to działanie prowadzące do zniszczenia pozy-

² Tamże.

³ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 41.

tywnego obrazu własnej osoby, wykorzystujące różnorodne mechanizmy psychologiczne, np. wyśmiewanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie, narzucanie własnych poglądów, ciągła krytyka, kontrolowanie, ograniczanie kontaktów z innymi, stosowanie gróźb, szantażowanie. Ta forma przemocy może również polegać na niszczeniu przedmiotów mających wartość dla osoby poniżanej. Nie pozostawia ona śladów widocznych „gołym okiem”, nie ma dla niej skali, aby można było ustalić rozmiar wyrządzonej krzywdy. Szkody są niemierzalne, a w szerokim ujęciu można je zamknąć w określeniu: „złe traktowanie”.

Przemocą seksualną nazywamy działanie wobec drugiej osoby (może to być żona, dziecko, pracownik, ktoś nieznamy), bez jej zgody i chęci, mające podtekst erotyczny. Zakres tzw. czynności seksualnych jest bardzo szeroki i obejmuje współżycie seksualne, ale i obnażanie się w obecności ofiary lub podglądanie jej podczas przebierania, wulgarnie żarty, nieprzyzwoite wypowiedzi lub rozmowę o seksie, gdy ona sobie tego nie życzy. W przypadku dzieci, częściej mówimy o „wykorzystywaniu seksualnym”. Dziecko wykorzystywane seksualnie to każda jednostka w wieku bezwzględnej ochrony, którą osoba dojrzała naraża na jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest seksualne zaspokojenie osoby dorosłej. W Polsce granicę stanowi 15. rok życia. Oznacza to, że każdy kontakt o charakterze seksualnym osoby dorosłej z osobą poniżej 15. roku życia jest wykorzystywaniem seksualnym, nawet jeśli dziecko wyraziło na ten kontakt zgodę⁴.

Przemoc ekonomiczna zaś to działanie mające na celu doprowadzenie do uzależnienia finansowego ofiary od sprawcy. Przykładem takiej formy przemocy jest odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwia-

⁴ A. Widera-Wysoczańska, *Gwałt to nie flirt*, „Charaktery” 2003, nr 3, s. 30.

nie oferuje podjęcia pracy, niezaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych rodziny, okradanie, zmuszanie do zaciągania kredytów bądź pożyczek wbrew woli np. współmałżonka. Wspomnijmy jeszcze o zaniedbywaniu, czyli zjawisku, które odnosi się w szczególności do relacji dziecko–rodzic. Charakteryzuje je niezaspokajanie podstawowych potrzeb fizycznych i emocjonalnych dziecka oraz brak zapewnienia mu właściwej uwagi i troski rodzicielskiej.

Przyczyn przemocy możemy poszukiwać w różnych czynnikach, jednak szczególną uwagę wypada zwrócić na niewłaściwą socjalizację. Najbliższe środowisko otaczające dziecko przekazuje mu miłość, ale i obraz świata, społeczeństwa, do którego musi się ono przystosować⁵. Środowisko rodzinne jest niezastąpione dla prawidłowego rozwoju dziecka. To w nim dziecko przygotowuje się do pełnienia ról społecznych i uczy się przestrzegać obowiązujących norm. Nieprawidłowe postawy rodzicielskie mogą zaburzyć postrzeganie świata przez dziecko: może to być odtrącenie, nieokazywanie mu uczuć, lecz także nadmierna troska i opiekuńczość⁶. Najpoważniejsze piętno w psychice młodego człowieka pozostawia jednak rodzina patologiczna. Być dzieckiem np. w rodzinie alkoholowej oznacza posiadać doświadczenia, które przerastają możliwości sprostanania im⁷. Młodzi ludzie żyjący w atmosferze upokorzenia i nienawiści przeżywają lęki o życie i bezpieczeństwo rodziców, o siebie, a ich podstawowe potrzeby nie są realizowane⁸. U dziecka pojawiają się zaburzenia emocjonalne, takie jak nadmierna płacliwość i lęk, wybu-

⁵ A. Blaim, *Biomedyczne problemy rozwoju dziecka*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986, s. 93.

⁶ P.T. Nowakowski, *The problem of overprotectiveness*, „Journal of Educational Review” 2013, t. 6, nr 4, s. 559-563.

⁷ W. Sztander, *Poza kontrolą*, Warszawa 1993, s. 47.

⁸ K. Zajączkowski, *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Toruń 2001, s. 38.

chowość, agresywność, niezrozumiały upór i złośliwość. Rodzina z problemem alkoholowym dostarcza swym dzieciom negatywne wzorce funkcjonowania w roli męża/ojca, żony/matki lub pracownika⁹.

Omawiając zjawisko przemocy, należy zwrócić uwagę nie tylko na przyczyny, ale i na jej negatywne skutki. Osoby uwikłane w sytuację przemocy – ofiary, sprawcy i świadkowie (szczególnie członkowie rodziny) – ponoszą szkody o charakterze indywidualnym. Może to być uraz fizyczny, trwałe kalectwo, śmierć. Skutkiem przemocy bywają też zaburzenia zdrowia fizycznego i psychicznego, uzależnienia, trudności w funkcjonowaniu społecznym, bezrobocie, ubóstwo i bezdomność. Przemoc w rodzinie dotyka nie tylko tych, którzy jej bezpośrednio doznają. Dzieci wychowywane w rodzinie, w której jeden z rodziców stosuje przemoc wobec drugiego rodzica, nie mają zaspokojonej podstawowej potrzeby psychicznej, jaką jest potrzeba bezpieczeństwa. Efektem bywa występowanie u nich m.in. zaburzeń emocjonalnych, depresji, zaburzeń zachowania. Dorośli, którzy w dzieciństwie doświadczali przemocy domowej, miewają trudności z funkcjonowaniem w roli rodzica, a to sprawia, że w przyszłości również ich własne dzieci mogą mieć problemy. Tym sposobem krąg osób bezpośrednio dotkniętych przemocą rozszerza się na następne pokolenia. Przemoc w rodzinie niesie też ze sobą skutki ekonomiczne. Ponosi je społeczeństwo, czyli każdy z nas.

Trudno jednoznacznie określić skalę zjawiska przemocy domowej tak na poziomie ogólnopolskim, jak i lokalnym. Wiąże się to przede wszystkim z wielością danych zbieranych przez różnorodne instytucje (inne są dane gromadzone przez ośrodki pomocy społecznej, inne po-

⁹ Tamże, s. 39.

chodzące z procedury „Niebieskie Karty”, inne z sądów rejonowych czy prokuratury, jeszcze inne z instytucji zajmujących się diagnozowaniem i leczeniem alkoholizmu jako jednej z przyczyn przemocy w rodzinie). Trudność w określeniu rozmiarów zjawiska wiąże się też z faktem stosowania przez instytucje różnorodnych typologii i klasyfikacji danych.

Ogólnopolskie badania, zrealizowane w 2014 roku na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, dotyczące występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci ukazują skomplikowany obraz zjawiska¹⁰. Badania wcześniejsze, jakie zostały przeprowadzone w latach 2007-2010, ze względu na odmienne założenia metodologiczne, nie pozwalają na pełną porównywalność wyników z danymi uzyskanymi w badaniu z 2014 roku. Stąd też trudno jednoznacznie ocenić zaobserwowane zmiany w odpowiedziach. W oparciu o wyniki raportu z 2014 roku problem przemocy w rodzinie kształtuje się następująco:

- Istnieje tendencja do wąskiego rozumienia pojęcia „przemocy”, głównie jako przemocy fizycznej (prawie 20 proc. respondentów utożsamia przemoc z widocznymi śladami na ciele ofiary). Jednak po uświadomieniu badanym istnienia różnych form przemocy, najczęściej wskazywaną formą była przemoc psychiczna. Przemoc spotyka się ze społecznym potępieniem. Nazwanie przemocą niektórych działań jest równoznaczne z potępieniem ich i z potrzebą przeciwdziałania.
- Negatywnie odbierani są także sprawcy przemocy. Badanie uwiarydociło tendencję do przerzucania winy na ofiarę. Prawie 24 proc. respondentów uważa, że do przemocy by nie dochodziło, gdyby nie

¹⁰ Zob. M. Miedzik, J. Godlewska-Szurkova, J. Rutkowski, *Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, Warszawa 2014.

prowokacje ze strony osoby pokrzywdzonej. Jednocześnie ponad 80 proc. osób nie podziela opinii, że istnieją okoliczności, które mogą usprawiedliwić przemoc.

- Większość badanych dostrzega problem przemocy wobec dzieci. Istnieje mniejsza tolerancja wobec przemocy psychicznej niż fizycznej (karanie dzieci laniem popiera 26 proc. osób badanych).
- Większość respondentów (około 3/4) uznała, że pomoc dla ofiar przemocy nie jest wystarczająca. Może to oznaczać, że badani widzą dużą potrzebę zapewnienia pomocy ofiarom. Innym wytłumaczeniem może być brak wiedzy na temat możliwości pomocy.
- Niemal połowa badanych zna w swym otoczeniu rodziny z problemem przemocy wobec dzieci, najczęściej występującym w formie zaniedbania. W przypadku przemocy wobec osób starszych i niepełnosprawnych stosunkowo często wymieniano przemoc ekonomiczną.
- Przemoc seksualna była niezwykle rzadko wskazywanym rodzajem przemocy, co może być częściowo spowodowane niechęcią do poruszania trudnego tematu.
- Przemoc w rodzinie, zarówno wobec osób dorosłych, jak i dzieci, ma miejsce najczęściej w gospodarstwach domowych niewyróżniających się negatywnie sytuacją materialną, ani pozycją społeczno-zawodową domowników. Obraz, jaki wyłania się z badania, to dość duża podatność tzw. typowych rodzin na zdarzenia przemocy.
- Sprawcami przemocy w rodzinie są najczęściej osoby najbliższe – w przypadku osób dorosłych małżonkowie i partnerzy, a w odniesieniu do dzieci – rodzice.
- W przypadku przemocy wobec osób dorosłych najczęstszą okolicznością towarzyszącą jest alkohol. Aktom przemocy wobec dzieci częściej towarzyszą inne sytuacje kryzysowe w rodzinie.

- Jednym z najistotniejszych wniosków płynących z badania jest niewątpliwe bardzo mała skłonność uczestników przemocy w rodzinie do szukania pomocy na zewnątrz. W zdecydowanej większości (3/4) przypadków nie korzystano z żadnej formy pomocy. Z kolei osoby korzystające z pomocy uznają ją przeważnie za przynajmniej w części skuteczną.

Z powyższych danych wynika, iż mimo tendencji spadkowej, przemoc należy do najpoważniejszych wyzwań dotyczących polskie rodziny, a przemoc w połączeniu z problemem alkoholowym to szczególnie zagrożenie dla prawidłowego rozwoju dziecka. Poszukiwanie rozwiązań i wsparcia dla rodzin, a zwłaszcza dzieci dotkniętych przemocą leży w centrum zainteresowania wielu instytucji, jednak trudno jest potwierdzić pełną skuteczność prowadzonych działań.

Metodologia badań własnych

Przyjęta koncepcja badawcza koncentrowała się na badaniu postaw, wiedzy oraz doświadczeń dzieci i młodzieży dotyczących przemocy. Badania ankietowe zrealizowane zostały na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, w ramach Programu Ośłonowego „Wspieranie Jednostek Samorządu Terytorialnego w Tworzeniu Systemu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie” w projekcie pn. *Nikt w rodzinie nie zasługuje na przemoc*. Badanie przeprowadzono na przełomie września i października 2015 roku, na próbie losowo-warstwowej 322 uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych z gminy Janów Lubelski. Zastosowano metodę sondażową z wykorzystaniem techniki ankiety audytoryjnej. Na potrzeby badania stworzono oryginalne narzędzie w postaci kwestionariusza ankiety. Ze względu na wiek respondentów i specyfikę miejsca zbierania informacji, treść i forma pytań musiała być wyjątkowo starannie dobrana. Wcześniej przeprowadzono badania pilotażowe, by zweryfikować narzędzie badawcze – wykazały one ko-

nieczność drobnych poprawek w kafeterii. W kwestionariuszu znalazło się ponad 27 pytań oraz pytania metryczkowe. Większość to pytania zamknięte.

Realizacja badań na terenie szkół podyktowana została specyfiką poruszanego problemu. Ich organizacja w domach respondentów byłaby z jednej strony obciążona ryzykiem braku poprawności metodologicznej i trudnością zachowania poufności, z drugiej zaś – wymagałaby skomplikowanego i długiego procesu przygotowań. Próbę dobrano w sposób losowo-warstwowo-grupowy, tak by zapewnić udziału respondentów z terenów wiejskich i miejskich proporcjonalne do tych z populacji generalnej. Zebrane dane zostały poddane obróbce statystycznej z wykorzystaniem metod opisu statystycznego i wnioskowania statystycznego; była ona wspomagana specjalistycznym pakietem oprogramowania komputerowego. Po weryfikacji, do ostatecznej analizy zakwalifikowano 322 kwestionariusze.

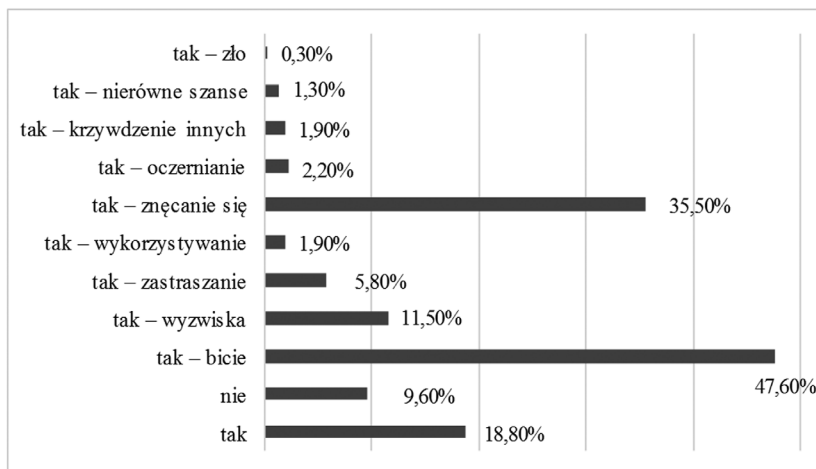
Poziom wiedzy uczniów na temat przemocy

Zgodnie z jedną z wybranych definicji, przemoc oznacza wykorzystywanie w kontaktach międzyludzkich przewagi sprawcy, aby realizować jego własne cele. Dokonuje się ona przez naruszenie praw osobistych drugiego człowieka, manipulowanie, nieliczenie się z jego dobrem, powodowanie cierpienia. Przemoc występuje najczęściej w postaci mniej drastycznej, a sprawcy przemocy nierzadko definiują swe zachowanie jako działanie na rzecz ofiary, dla jej dobra. Zatem przemocą nazwiemy wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty dręczenia i okrucieństwa¹¹.

¹¹ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 16-17.

Przeciwdziałanie przemocy wymaga przede wszystkim oparcia się na odpowiednich zasobach wiedzy w tym zakresie. W związku z tym w badaniach ankietowych podjęto próbę ustalenia zakresu wiedzy uczniów na temat definicji i rodzajów przemocy. Wykres 1 pokazuje, iż niespełna 10 proc. badanych nie potrafiło określić, czym jest przemoc. Pozostałe osoby uznały, że wiedzą, na czym polega to zjawisko, nazywając przemocą w większości „bicie” i „znęcanie się” (odpowiednio 47,5 proc. i 35,5 proc.). Część badanych uznała, że przemocą są „wyzwiska” (11,5 proc.) i „zastraszanie” (5,8 proc.). W odpowiedziach uczniów, które w ankiecie miały charakter otwarty, pojawiały się też odwołania do wyższych wartości, tj. przemocą jest krzywdzenie innych, nierówne szanse czy po prostu fakt, że jest ona złem.

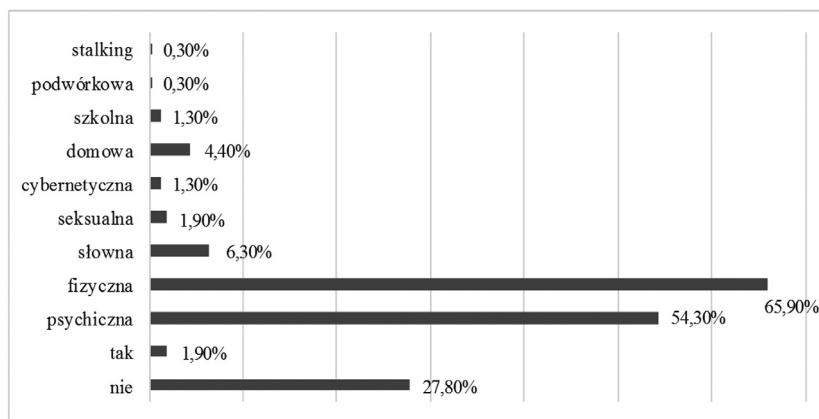
Wykres 1. Znajomość definicji przemocy przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

W świetle literatury najczęstszymi formami zachowań przemocowych są przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna i ekonomiczna. Jednym z rodzajów przemocy jest też zaniedbywanie dziecka. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że uczniowie, którzy w większości uznali, że wiedzą, czym jest przemoc, mają również świadomość występowania różnych jej form (zob. wykres 2). Najbardziej znanym rodzajem przemocy jest przemoc fizyczna (65,9 proc.) i psychiczna (54,3 proc.). Prawie jedna trzecia respondentów wskazała, że nie potrafi wskazać rodzajów zachowań przemocowych. Wśród wymienianych kategorii pojawiła się także przemoc słowna i domowa (znajomość tej formy przemocy potwierdziło tylko 4,4 proc. badanych). Wskazywano ponadto na przemoc seksualną, cybernetyczną (cyberprzemoc, tj. przemoc w sieci) oraz przemoc szkolną i stalking.

Wykres 2. Znajomość rodzajów przemocy przez badanych uczniów

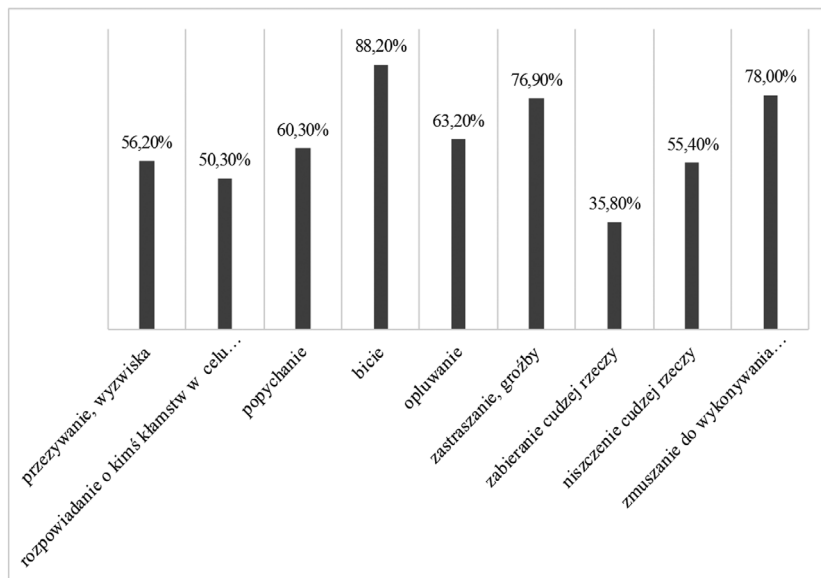
Źródło: badania własne.

Jedna trzecia uczniów ze szkół podstawowych nie potrafiła wskazać rodzajów przemocy (33,6 proc.). Pozostali najczęściej wskazywali na przemoc fizyczną (60,1 proc.) i psychiczną (45,5 proc.). W przypadku gimnazjalistów, 23 proc. badanych nie znało żadnych rodzajów zachowań przemocowych, pozostała część wskazywała na przemoc fizyczną (70,7 proc.) i psychiczną (61 proc.), a więc podobnie jak młodsi uczniowie.

W dalszej części poproszono respondentów o ocenę zachowań, które według nich można nazwać przemocą. Wśród przykładów znalazły się zachowania typu: przezywanie i wyzwiska, rozpowiadanie o kimś kłamstw w celu ośmieszenia, popychanie, bicie, opluwanie, zastraszanie i groźby, zabieranie cudzej rzeczy, niszczenie cudzej rzeczy, zmuszanie do wykonywania ośmieszających czynności. Uzyskane oceny potwierdziły wcześniej przytoczone informacje, iż z przemocą najczęściej kojarzą się dzieciom i młodzieży zachowania związane z fizycznym cierpieniem. I tak prawie 90 proc. badanych za przemoc uznało „bicie”. Niewiele mniej osób za przemoc uznało zmuszanie do wykonywania ośmieszających czynności (78 proc.) oraz zastraszanie i groźby (76,9 proc.). Najmniej badanych uczniów jako zachowanie o charakterze przemocowym uznało zabieranie cudzej rzeczy (35,8 proc.). Zestawienie przytoczonych danych zawiera wykres 3.

Kierowanie się zasadą: „lepiej zapobiegać niż leczyć” daje możliwość podejmowania stosownych działań prewencyjnych. Tak też należałoby podejść do kwestii przemocy w rodzinie. W tym celu istotne jest odnalezienie przyczyn niewłaściwych zachowań i relacji międzyludzkich, które mogą dotyczyć bezpośrednio sprawcy przemocy, ofiary czy kontekstu społecznego.

Wykres 3. Dokonana przez respondentów ocena zachowań jako przemocowych

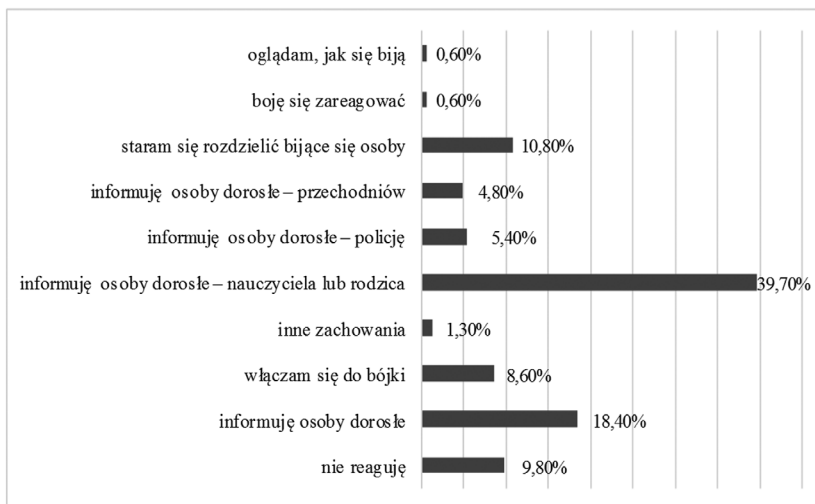
Źródło: badania własne.

Bycie świadkiem lub wiedza na temat stosowanej przemocy

Analiza literatury przedmiotu pokazuje, że przemoc rodzi często przemoc. Osoby ujawniające zachowania przemocowe wobec innych uczą się ich obserwując agresję w swym otoczeniu. Ważny element niniejszych badań stanowiła diagnoza, czy uczniowie byli świadkami niewłaściwych zachowań w kręgu najbliższych. W jednym z pytań poproszono młodzież o odniesienie się do własnych reakcji na zachowania agresywne i przemocowe. W odpowiedzi na pytanie: „Co robisz w sytuacji, kiedy jesteś świadkiem zachowania agresywnego?” respondenci wskazali w większości, że informują osoby dorosłe (nauczyciela lub rodziców) – tak uznało 39,7 proc. Cześć deklarowała, że informuje

inne osoby dorosłe, np. policję czy przechodniów. Tylko nieliczni przyznali, że włączyliby się do bójki, przyglądaliby się lub obawialiby się zareagować. Ważnym sygnałem wychowawczym jest fakt, że blisko 10 proc. uczniów nie zareagowałoby w żaden sposób. Istotne jest, aby nie ignorować zachowań przemocowych w środowisku, bowiem unikanie reakcji utrudnia wyciąganie stosownych konsekwencji. Zestawienie wspomnianych reakcji zawiera wykres 4.

Wykres 4. Reakcje respondentów na zachowania przemocowe

Źródło: badania własne.

Jeśli chodzi o bezpośrednie reakcje na przemoc, okazuje się, że gimnazjaliści zdecydowanie częściej uznawali, że w ogóle nie zareagowałiby w takiej sytuacji (14,6 proc.), a w przypadku uczniów szkół podstawowych brak reakcji deklarowało ponad trzykrotnie mniej badanych (4,2 proc.). Najczęściej jednak przedstawiciele obu grup przyznawali, że po-

informowałyby o zdarzeniu osoby dorosłe, np. nauczyciela lub rodzica – tak uważało 31,6 proc. gimnazjalistów i 49,3 proc. uczniów młodszych.

Przemoc może mieć bardzo poważne konsekwencje, nie tylko fizyczne, ale i psychiczne. Badania pokazują, że doświadczanie różnych rodzajów przemocy jest bardziej destruktywne w skutkach niż doświadczanie tylko jednego z nich. Należy pamiętać, że im dłużej człowiek będzie trwał w sytuacji stresogennej, tym większe jest prawdopodobieństwo, iż wpłynie ona na jego psychikę. Negatywnych skutków przemocy w rodzinie doświadczają także dzieci będące świadkami niewłaściwych zachowań. Istnieje ryzyko wystąpienia u nich problemów emocjonalnych i behawioralnych.

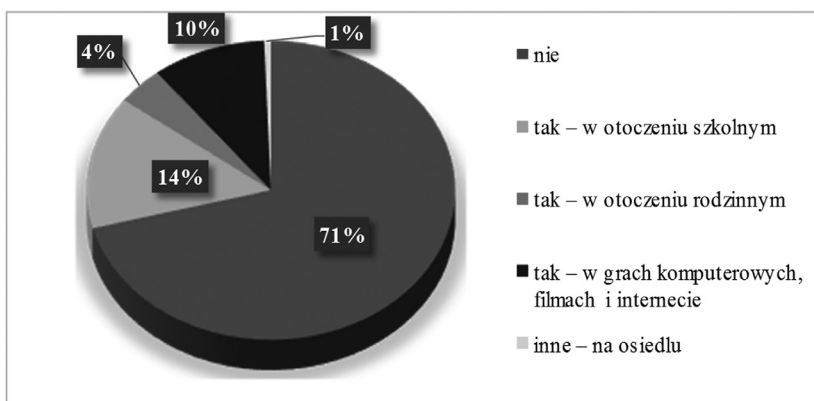
Stosowanie i doświadczanie zachowań przemocowych

Obok zagadnień dotyczących bycia świadkiem zachowań przemocowych w najbliższym otoczeniu, jeszcze bardziej istotne jest zdiagnozowanie bycia obiektem przemocy, a także jej stosowania. Uczniów zapytano, czy kiedykolwiek doświadczyli przemocy w środowiskach, w których funkcjonują na co dzień. Jak ilustruje wykres 5, w większości uczniowie nie byli nigdy ofiarami przemocy – stwierdziło tak 71 proc. badanych. Ważny jest jednak fakt, że pozostała część badanych została w różnych środowiskach dotknięta przemocą. Na środowisko szkolne wskazało 14 proc. uczniów, na gry, film i internet – 10 proc., a na rodzinę – 4 proc. badanych osób. Zwrócono również uwagę na miejsce, jakim jest osiedle (1 proc.).

Okazało się, że podobna liczba uczniów z obu typów szkół nie doświadczyła w ogóle przemocy (odpowiednio 76 proc. i 66,7 proc.). Gimnazjaliści częściej niż młodsi koledzy informowali o przypadkach przemocy w środowisku rodzinnym. Najczęściej jednak obie grupy zetknęły

się z takimi zachowaniami w środowisku szkolnym (12,3 proc. uczniów szkół podstawowych i 16,1 proc. gimnazjalistów). W dalszej kolejności zapytano o rodzaj doznawanej przemocy. W tym wypadku najwięcej osób doświadczyło jednego z przejawów przemocy fizycznej, jakim jest popychanie (27,4 proc. uczniów) i wyśmiewanie (21,6 proc.). Do tych zachowań dochodziło głównie na terenie szkoły (zob. wykres 6).

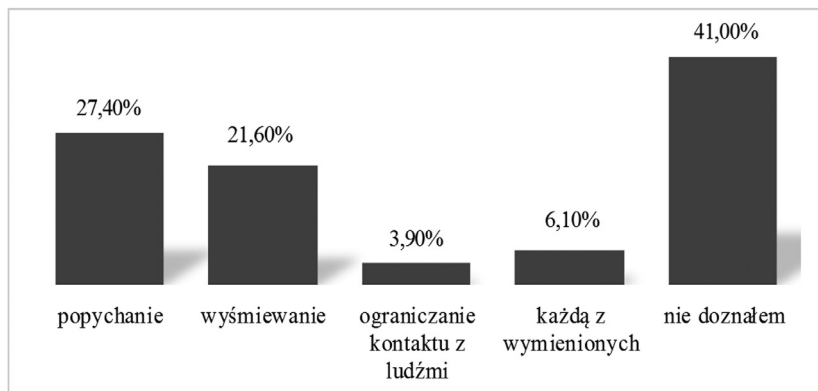
Wykres 5. Miejsce doświadczania przemocy przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

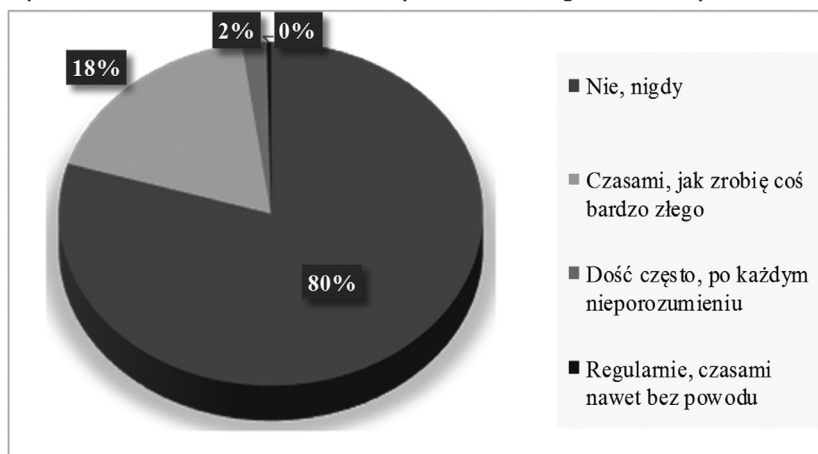
Sytuacja przemocy domowej nie jest czymś normalnym, to sytuacja chronicznego stresu, napięcia, cierpienia, lęku, bezradności, poczucia braku wpływu na własne życie. Każda osoba, która doświadcza przemocy w rodzinie, powinna wiedzieć, że prawo zabrania krzywdzenia bliskich. Dlatego jeśli ofiary zachowań przemocowych mają świadomość, iż są krzywdzone, jak najszybciej winny zwrócić się o specjalistyczną pomoc. W związku z powyższym podjęto próbę zdiagnozowania, czy badani uczniowie doświadczają najczęstszych form przemocy w środowisku rodzinnym, jakimi są kary cielesne (zob. wykres 7).

Wykres 6. Rodzaje doznawanej przemocy przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

Wykres 7. Doświadczenie kar cielesnych w rodzinie przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

Z otrzymanych odpowiedzi wynika, że zdecydowana większość badanych, czyli 80 proc., nie doświadcza tego typu kar, a 18 proc. uczniów doznało kar cielesnych, gdy zrobiło coś złego. Były też osoby, które

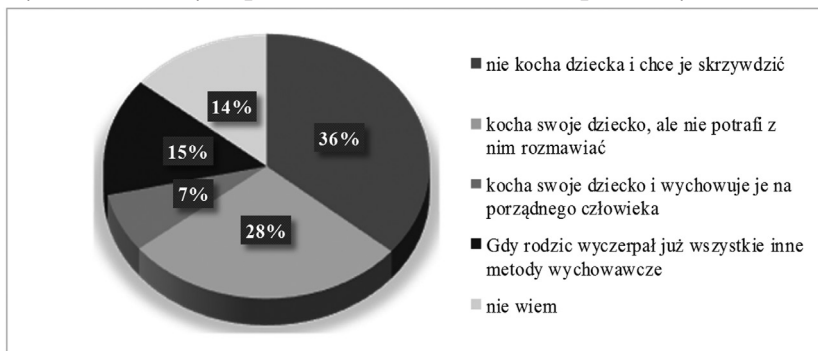
przyznały, że takie kary otrzymują dość często, niemal po każdym nieporozumieniu. Nikt z badanych nie doznaje takich kar regularnie bez powodu.

Postawy uczniów wobec przemocy w rodzinie

Postawy są bardzo istotnym elementem funkcjonowania człowieka. Kształtują się one w oparciu o posiadaną wiedzę i doświadczenia. Uczestnicząc w procesie socjalizacji, młodzi ludzie biorą nieustanny udział w kształtowaniu własnych postaw. Postawy odnoszą się do licznych zjawisk, wydarzeń czy działań, tych pozytywnych, ale i negatywnych. Brak reakcji na przemoc w rodzinie jest równoznaczny z wyrażeniem nań zgody. Brak ten bywa wynikiem funkcjonujących w świadomości społecznej mitów i stereotypów na temat przemocy, które usprawiedliwiają jej stosowanie, służą ukryciu czy bagatelizowaniu problemu, przez co utrudniają prawidłową reakcję. Dają sprawcy sygnał o społecznym przyzwoleniu na przemoc, umacniają w nim poczucie bezkarności, zniewalając ofiarę i zmuszając ją do milczenia. Ważnym punktem badań było zatem poznanie postawy uczniów wobec przemocy w rodzinie. Respondentów zapytano o opinię o rodzicu, który bije i krzyczy na dziecko (zob. wykres 8).

Z uzyskanych danych wynika, że prawie tyle samo badanych uznało, że taki rodzic nie kocha dziecka i chce je skrzywdzić, a nie wolno tego robić (36 proc.), oraz że taki rodzic kocha swe dziecko, ale nie potrafi z nim rozmawiać i nie rozumie tego, co robi (28 proc.). Odpowiedzi rozłożyły się podobnie w obu badanych grupach. O tym, że taki rodzic nie kocha dziecka, przekonanych było 39,3 proc. uczniów szkoły podstawowej i 33,3 proc. gimnazjalistów.

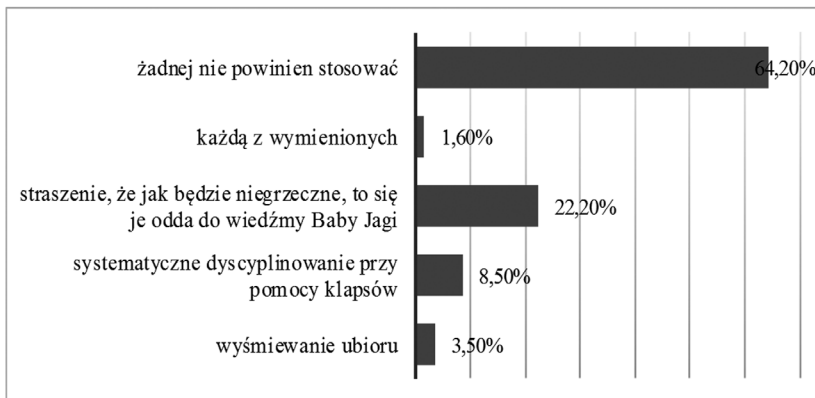
Wykres 8. Postawy respondentów wobec stosowania przemocy w rodzinie

Źródło: badania własne.

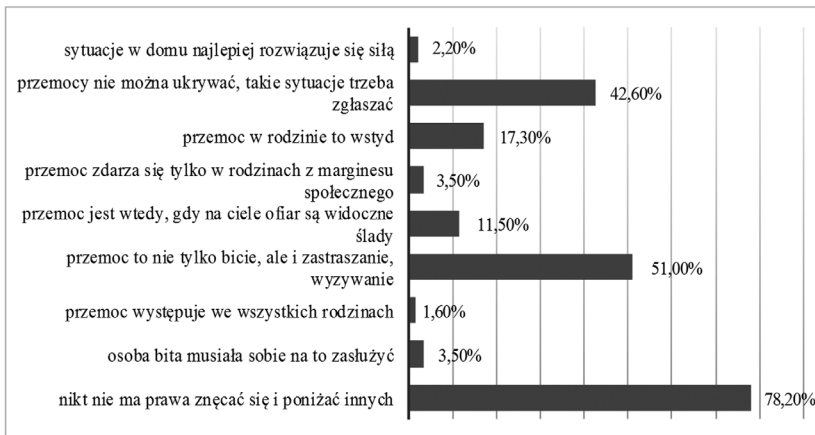
Analiza literatury pokazuje, że mamy do czynienia ze społecznym przyzwoleniem na niektóre formy przemocy. W związku z tym zapytano uczniów o zachowania, które ich zdaniem mogą być stosowane wobec dziecka. W pytaniu umożliwiono wybór jednej z trzech sytuacji lub sprzeciwu wobec nich. Wykres 9 pokazuje, iż ponad połowa badanych (64,2 proc.) uznała, że żadnego z tych zachowań nie można stosować. 22,2 proc. badanych nie widzi nic złego w straszaniu dziecka (jak będzie niegrzeczne, to się je odda do Baby Jagi). 8,5 proc. uznało, że istnieje przyzwolenie na systematyczne dyscyplinowanie dziecka przy pomocy klapsów. Odpowiedzi obu grup uczniów nie różniły się między sobą zasadniczo.

Wykres 9. Zachowania, które zdaniem respondentów można stosować wobec dziecka

Źródło: badania własne.

Wykres 10. Opinie badanych uczniów na temat przemocy

Źródło: badania własne.

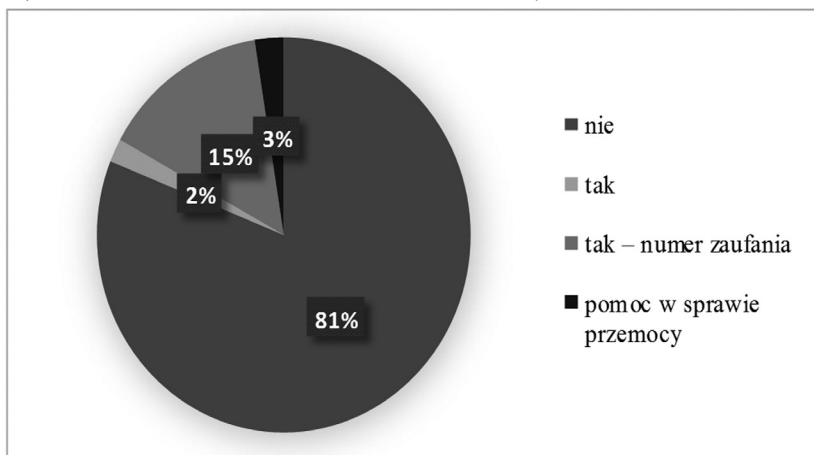
Znaczącym punktem badań było poznanie opinii uczniów na temat różnych „faktów i mitów” dotyczących przemocy. W tej kwestii 78,2

proc. respondentów stwierdziło, że nikt nie ma prawa znęcać się i poniżać innych; nieco mniej, bo 51 proc., uznało, że przemoc to nie tylko bicie, ale też zastraszanie, wyzywanie i wykorzystywanie. Tak więc uczniowie ujawnili dużą świadomość zagrożeń, jakie mogą nieść ze sobą zachowania przemocowe. Ważne było również określenie, że przemocy nie można ukrywać i że jej przypadki należy zgłaszać osobom dorosłym – tak uważa 42,6 proc. badanych (zob. wykres 10).

Ludzie zmieniają swe postawy, naśladując innych lub też ulegając ich wpływowi. Tym bardziej młodzi dostosowują się do czyichś oczekiwań, gdy np. pragną uzyskać pochwałę, uniknąć śmieszności lub usprawiedliwić swe zachowanie. Skuteczną techniką kształtowania postaw jest więc dawanie dobrego przykładu, wyzbyciego przemocy i agresji, wyposażonego w bardziej konstruktywne formy rozwiązywania sytuacji trudnych. Najprężniejszą formą pomocy osobom pokrzywdzonym przemocą jest w naszym kraju Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”. Pogotowie prowadzi przede wszystkim ogólnopolski telefon zaufania, dyżury prawne, bazy danych o zjawisku przemocy domowej oraz o placówkach, instytucjach i możliwościach uzyskania wsparcia na terenie kraju. W związku z tym zapytano respondentów o znajomość tej inicjatywy.

Jak pokazują dane na wykresie 11, respondenci w zdecydowanej większości (81 proc.) nie znają celu i form pomocy udzielanej przez „Niebieską Linie”. 15 proc. uczniów identyfikowało tę nazwę z telefonem zaufania, a tylko 3 proc. – z ogólną pomocą w sytuacji przemocy. Uzyskane dane dają podstawę do postulatu większego rozpropagowania tej instytucji w środowiskach lokalnych, również wśród dzieci i młodzieży.

Wykres 11. Wiedza uczniów na temat Niebieskiej Linii

Źródło: badania własne.

Wnioski z badań

Podsumowując wyniki zrealizowanych badań, należy odnieść się do trzech kluczowych obszarów, tj. wiedzy, doświadczeń i stosunku do zjawiska. Jeśli chodzi o poziom wiedzy respondentów na temat przemocy, zdecydowanie dobrze orientowali się oni w kwestiach podstawowych, a jedynie niespełna 10 proc. uczniów przyznało się do braku wiedzy w tym zakresie. Dotyczy to uczniów obu poziomów szkół, co pozwala przyjąć założenie, że bez względu na szczebel nauczania istnieje potrzeba edukowania uczniów w zakresie problemu przemocy. Potwierdzenie tego założenia znajdujemy także w odpowiedziach dotyczących identyfikacji rodzajów przemocy, gdzie większość badanych utożsamia ją z przemocą fizyczną (65,9 proc.) i psychiczną (54,3 proc.), ujawniając stereotypowe podejście do tematu, a około 1/3 badanych nie potrafiła wskazać jakiegokolwiek rodzaju przemocy.

Również w odpowiedziach na pytania dotyczące oceny zachowań z obszaru przemocy, uczniowie potwierdzili stereotypowe podejście do tematu, ograniczając się do wskazania szeroko rozumianej przemocy fizycznej jako kategorii zachowań nieakceptowanych. Jeśli chodzi o kwestię doświadczania przemocy, dokonano podziału na pytania o bezpośrednie i pośrednie zaangażowanie w zdarzenia. Zdecydowana większość uczniów prawidłowo deklaruje swą reakcję na sytuację „bycia świadkiem przemocy”, tj. ponad 68 proc. pragnie poinformować o tym fakcie osoby dorosłe (nauczycieli – 39,1 proc., dorosłych – 18,4 proc., policję – 5,4 proc., przechodniów – 4,8 proc.); zauważmy, iż największym zaufaniem badani obdarzyli nauczycieli, co może wynikać z faktu ich dostępności dla młodego człowieka.

Odrębną kwestię stanowi analiza sytuacji przemocy w rodzinie: zdecydowana większość uczniów (80 proc.) nie przyznaje się do występowania tego problemu w domu rodzinnym, jednak w pozostałych przypadkach znajdujemy potwierdzenie udziału w takich zdarzeniach, jak wyśmiewanie, szturchanie, zaczepianie, przezywanie, zabieranie jedzenia czy niszczenie rzeczy. Uczniowie wskazywali na ogół, iż sytuacje te dotyczyły rodzeństwa, choć 1-2 proc. wskazywało na rodziców. W odpowiedziach na pytania o ocenę własnych zachowań związanych ze stosowaniem przemocy badani ujawniali pewną racjonalność i szczerść, gdyż przyznawali się do różnego rodzaju zachowań „niewłaściwych”, a rozkład tych odpowiedzi ukazuje realia, które już pojawiły się w odpowiedziach dotyczących przemocy domowej.

Analiza odpowiedzi dotyczących stosunku badanych uczniów do przemocy domowej, a szczególnie przemocy skierowanej przez rodzica wobec dziecka, wskazuje na dość spójne rozumienie problemu. Uczniowie w zdecydowanej większości (70 proc.) nie akceptują tego rodzaju

zachowań, uznając je za niedopuszczalne, a sprawców przemocy postrzegają w kategorii osób nierozumiejących sytuacji lub niekochających swych dzieci. Jednak pewien niepokój budzi kilkunastoprocentowy odsetek uczniów aprobujących powyższe postawy lub akceptujących w pewnym zakresie występowanie przemocy domowej.

Fakt występowania przemocy w rodzinie znajduje potwierdzenie w uzyskanych wynikach. Niewątpliwie konieczne wydaje się monitorowanie zjawiska i kontynuowanie podjętych badań w celu ich weryfikacji, przy jednoczesnym stworzeniu możliwości analizy porównawczej w późniejszym czasie z wykorzystaniem tych samych procedur i narzędzi. Uzasadnione jest też pogłębienie analizy z użyciem metod jakościowych, które pozwolą na rzetelną diagnozę wymienionych kwestii, co wydaje się szczególnie ważne z perspektywy profilaktyki i tworzenia systemu wsparcia dla rodzin dotkniętych przemocą. Diagnoza nie wskazuje na istnienie dużej skali zjawiska, jednak w przypadku występowania przemocy w rodzinie, a przede wszystkim jej daleko idących skutków dla ofiary, nawet jednostkowe przypadki powinny wymagać działań interwencyjnych.

Podstawowym zadaniem, jakie należy wskazać po zapoznaniu się z wynikami badań, jest konieczność zaangażowania do współpracy podmiotów odpowiedzialnych za tworzenie systemu wsparcia i profilaktyki przemocy w rodzinie. Instytucjami kluczowymi są tu szkoły, ośrodki pomocy społecznej, ośrodki zdrowia, policja, organizacje pozarządowe, w tym Kościół. Współpraca między tymi podmiotami służy lepszemu rozpoznaniu sytuacji, a w konsekwencji stworzeniu spójnego systemu wsparcia. Bardzo ważnym zadaniem jest dalsze prowadzenie działań edukacyjnych w zakresie problemu przemocy, adresowanych tak do uczniów, jak i rodziców. Podsumowując, należy podkreślić, iż badani

wskazali szkołę i nauczycieli jako środowisko, wobec którego wykazują największy poziom zaufania, stąd wydaje się właściwe, aby wykorzystując już zbudowane zaufanie, to właśnie szkoły mogły pełnić rolę lidera w budowaniu rozwiązań na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej.

Bibliografia

- Blaim A., *Biomedyczne problemy rozwoju dziecka*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 77-126.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002.
- Miedzik M., Godlewska-Szurkowska J., Rutkowski J., *Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.
- Nowakowski P.T., *The problem of overprotectiveness*, „Journal of Educational Review” 2013, t. 6, nr 4, s. 559-563.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2004.
- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Sztander W., *Poza kontrolą*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1993.
- Widera-Wysoczańska A., *Gwałt to nie flirt*, „Charaktery” 2003, nr 3, s. 30.
- Zajączkowski K., *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.